

Renata BURA, Karina PRĘDKA
Kraków

Historia zapisana w nazwach ulic Brna – klasyfikacja semantyczna

Keywords: Czech language, street nomenclature, toponymy of the city, toponomastics
Słowa kluczowe: Język czeski, nazewnictwo miejskie, toponimia miasta, toponomastyka

Abstract

Toponymy of a given city does not only create space but also reflects its character, the excellent example being the street nomenclature in Brno since the street nomenclature reflects the rich and complicated history of this city. The semantics of the street names of Brno echoes the reality. It shows the important role of the historic-urban as well as social-political factors in forming these names. In the later period, it also shows the administrative-urban factors. The semantic classification allowed us to confirm all of the listed types of names of the streets in the system of names in Brno and to distinguish the characteristics of those names that were only proper to this city. Moreover, one can see that a number of elements cross in this scheme and sometimes it is difficult to differentiate them in an unambiguous way.

Toponimia danego miasta nie tylko kreuje jego przestrzeń, ale jednocześnie oddaje jego charakter. Nazewnictwo ulic Brna jest tego doskonałym przykładem. Odzwierciedla ono bowiem bogatą i skomplikowaną historię tego miasta. Semantyka nazw ulic Brna jest odbiciem otaczającej rzeczywistości. Pokazuje jak ważną rolę w kształtowaniu się tego nazewnictwa odegrały czynniki historyczno-urbanistyczne oraz społeczno-polityczne, a w okresie późniejszym również administracyjno-urbanistyczne. Przeprowadzona klasyfikacja semantyczna pozwoliła potwierdzić w brneńskim systemie nazewnictwa miejskiego wszystkie wyszczególnione typy nazw ulic oraz wyodrębnić cechy nazewnictwa właściwe tylko temu miastu. Pokazano też, że sporo elementów w tym schemacie się krzyżuje i niekiedy trudno jednoznacznie je rozgraniczyć.

A. Wprowadzenie

Toponimii miejskiej Brna poświęcono wiele prac o charakterze historyczno-etymologicznym, m.in. Rudolf Šrámek i Ivan Lutterer (2004), František Trávníček (1958) i Josef Skutil (1993a, 1993b). Niezwykle cenne dla językoznawców chcących zbadać nazewnictwo ulic Brna są publikacje Mileny Flodrovéj: *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek* (1997); *Brno v proměnách času – malá zamyšlení* (2003), *Brno, aneb trocha povídání, jak se Brno velkým Brnem stalo a jeho ulice ke svým jménům přišly* (2008) oraz *Názvy brněnských ulic, náměstí a jiných veřejných prostranství v proměnách času* (2009). Na potrzeby niniejszego artykułu wykorzystano materiał zawarty w dwóch ostatnich publikacjach Flodrovéj. Ponadto przydatna była dobrze działająca strona internetowa *Encyklopedie dějin města Brna* (<http://www.encyklopedie.brna.cz>), która zawiera historyczno-etymologiczne opracowanie nazw ulic Brna, a której jednym z redaktorów jest Flodrová. Jest to jednocześnie źródło aktualnego wykazu nazw ulic i placów Brna. Na stronie zawarty jest również materiał archiwalny, tzn. stare, nieużywane dziś nazwy ulic tego miasta, co w znacznym stopniu ułatwia analizę toponimii Brna, a także opis poszczególnych typów semantycznych. Niniejsza analiza natomiast będzie pozbawiona statystyki dotyczącej poszczególnych typów nazewniczych, a więc intensywności ich występowania.

B. Nazewnictwo miejskie Brna – rys historyczny

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie dzisiejszego Brna pochodzą z XI wieku. Odkryto je w obrębie historycznego centrum miasta, na obszarze dzisiejszych ulic, takich jak *Starobrněnská*, *Radnická*, *Josefská*, *Orlí* oraz *Františkanská*. Również w XI wieku miała miejsce ważna dla kształtowania się przestrzeni miejskiej Brna zmiana. W 1019 roku Brzetysław I włączył Morawy do państwa czeskiego, a następnie podkreślił strategiczne znaczenie miasta poprzez wybudowanie warowni nazywanej w źródłach historycznych *Brinen*. Wokół

niej powstawały pierwsze osady znajdujące się na terenie dzisiejszej dzielnicy Staré Brno i placu *Zelný trh* (Kuča 2000, s. 15).

Trudno dokładnie ustalić, od kiedy zaczęto nazywać ulice w średniowiecznych miastach czeskich. Dotychczas znane dane źródłowe nie sięgają poza XIII wiek. Podobnie jest w Brnie, gdzie najstarsze poświadczenia pochodzą z połowy XIII wieku, kiedy to pojawia się pierwsza pisemna wzmianka o nazwie *Atiqua Forum – Staré tržiště* ‘Stary Rynek’, prawdopodobnie dzisiejszy *Zelný trh* (Flodrová 2009, s. 7). Kolejne udokumentowane wzmianki dotyczące brneńskich ulic pochodzą z końca XIII wieku. W spisany po łacinie akcie z 26 czerwca 1293 roku, opisującym spór pomiędzy kościołem św. Piotra a kościołem św. Jakuba o granice między dobrami parafialnymi, pojawia się nazwa *Platea Inferiori – Dolní ulice* ‘ulica Dolna’ (Flodrová 2008, s. 38–41).

Ważnym czynnikiem kształtującym przestrzeń miejską Brna, podobnie jak i innych miast europejskich, było nadanie mu w 1243 roku praw miejskich, a następnie wzniesienie murów miejskich. Spowodowało to niezwykle szybką konsolidację Brna: uporządkowało przestrzeń miasta i wytyczyło jego granice. Pojawiły się typowe dla ówczesnych miast nazwy ulic i placów, m.in. te oddające układ wertykalno-horyzontalny przestrzeni (np. nazwy placów *Dolní trh – Horní trh*). Wszystkie nazwy w owym czasie miały charakter funkcjonalny – ułatwiały orientację w przestrzeni, odnosząc się do charakteru, położenia czy wyglądu ulicy lub placu. I tak ulica, którą zamieszkiwali ślusarze nazywała się *Zámečnická*, przez dzielnicę żydowską zaś przechodziła ulica *Židovská*. Dane topograficzne zawarte w ówczesnych nazwach, a także dokumentach, były bardzo precyzyjne i niekiedy miały charakter opisów orientująco-informacyjnych. Zachował się pewien przykład ilustrujący tę sytuację, który pochodzi z akt miejskich Brna z XIV wieku, a dotyczy przekazania nieruchomości: *dům Pavla ševce leží v ulici Jakubské na rohu proti kostelu svatého Jakuba mezi domy Mikuláše řezníka a Michala krejčího* ‘dom szewca Pawła leży na ulicy Jakuba na rogu naprzeciwko kościoła

świętego Jakuba między domami rzeźnika Mikołaja i krawca Mi-chała' (Flodrová 2008, s. 41–44).

Ówczesne nazwy podawane były w języku łacińskim, czeskim i niemieckim, a więc w językach urzędowych morawskiej kancelarii książęcej. Prowadziło to niekiedy do błędów w nazwach ulic. Takim przykładem jest ulica *Běhounská*, której nazwa związana była pierwotnie z osadnikami. W Brnie na określenie niemieckich kolonistów wykształciła się nazwa *Rhenensis* – *Rýnští* lub *Porýnští* 'Reńscy'. Średniowieczni pisarze uprościli łaciński zapis, usuwając z nazwy *Rhenensis* literę *-h-*. Większość ówczesnych brneńskich kolonistów była niemieckiego pochodzenia, dlatego też nazwę ulicy *platea Rennensis* (w innych zapisach *platea Rennensis*) zaczęto wiązać z niemieckim czasownikiem *rennen* 'biegać, uciekać, spieszyć się' – czes. *běhati, utíkati, pospíchatí*. W ten sposób powstała ulica *Běhounská* w znaczeniu 'ulica ludzi biegnących, spieszących się' (Flodrová 2008, s. 43–44).

Kwestia językowa w nazewnictwie Brna odzwierciedla skomplikowaną sytuację społeczno-polityczną. Do połowy XIX wieku używane były nazwy niemieckie i czeskie, następnie do 1818 roku wyłącznie niemieckie z możliwymi, nieoficjalnymi nazwami – przykładami na język czeski. W Czechosłowacji (1819–1839) znów powrócono do nazw czeskich, ale funkcjonowały też przekłady na język niemiecki. W czasie II wojny światowej pojawiły się nazwy niemieckie i czeskie. Dopiero po roku 1945 zaczęto używać wyłącznie nazw czeskich. Tak więc do 1945 roku stare utrwalone nazwy ulic i placów na przemian używane były to po niemiecku, to po czesku, np. ulica Dominikańska nazywała się oficjalnie raz *Dominikanergasse*, a raz *Dominikánská*.

Wielu językoznawców zajmujących się tą tematyką (Handke 1992, Mrózek 1989, Zierhoffer 1989) zwraca uwagę na fakt, iż w XX wieku zmienia się charakter nazewnictwa miejskiego. Dla wczesnego nazewnictwa miejskiego typowy jest jego ścisły związek z warunkami topograficznymi miasta oraz cechami jego mieszkańców, którzy te nazwy kreowali. Urzędnicy natomiast używali powszechnie obo-

wiązujących nazw. Od XX wieku pojawiają się nazwy konwencjonalne, niemające motywacji semantycznej. Na nazewnictwo coraz większy wpływ zaś mają czynniki urbanistyczno-administracyjne naznaczone silnymi tendencjami unifikacyjnymi.

Podobne zjawiska odnajdujemy w historii nazewnictwa ulic Brna. W czasach komunistycznych pojawia się tendencja do nadawania całym kompleksom ulic (najczęściej w obrębie danego osiedla) nazw jednego typu znaczeniowego. Takim przykładem jest utworzona w 1965 roku dzielnica *Lesná*, w której wszystkie ulice nazwano na cześć ważnych postaci życia kulturalnego: pisarzy i poetów (*Arbesova, Haškova, Heleny Malířové, Marie Majerové Seifertova, Šrámkova*), kompozytorów (*Ježkova*), architektów (*Jurkovičova i Loosova*), malarzy (*Brožikova, Fillova, Slavičková*), ale również – zgodnie z duchem czasu – na cześć lewicowych działaczy i twórców awangardy (*Blažkova, Hakenova, Nejedlého, Trískalova, Vaculíkova*) (Flodrová 2008, s. 70). Są to jednocześnie nazwy o charakterze konwencjonalnym, czyli nieposiadające semantycznego związku z oznaczanymi miejscami.

W XX wieku wyraźnie zaznacza się typ ulic pamiątkowych utworzonych od nazw osobowych. Nierzadko są to jednak nazwy „wrażliwe” na zmiany ustrojowe. Po wydarzeniach związanych z aksamitną rewolucją (1989 r.), zmieniono nazwę ulicy *třída Vítězství* na *Masarykova* (jednocześnie był to powrót do starej nazwy, ponieważ została nadana ulicy taka nazwa po raz pierwszy w 1818 roku), następnie jedną nazwą *Nádražní* nazwano połączony plac *náměstí Československé* z ulicą *Tatranską*.

W latach 1990–1992 pracowała komisja (Pracovní skupina pro názvosloví města Brna), która zajmowała się zmianami w nazwach ulic i usunięciem zwłaszcza tych, pochodzących z czasów Czechosłowacji. Zniknęły nazwy ulic, które upamiętniały komunistycznych działaczy, np. *Chorázova, Dzeržinského, Gottwaldova, Juranova, Leninova, Noskova, třída Říjnové revoluce, Zápotockého*. W sumie zmieniono ponad 200 z 1700 nazw. Zostały jednak niektóre sporne nazwy przywołujące na myśl minioną epokę, np. *Arménská, Bělo-*

ruską, Ukrajinská czy Uzbeká. Ponadto postanowiono, że pozostaną nazwy związane z osobami, które straciły życie w czasie okupacji hitlerowskiej, podczas II wojny światowej (niezależnie od tego, w której armii walczyły) oraz walczące w ruchu oporu (Flodrová 2008, s. 76–77).

Nadal pozostaje jednak zwyczaj nadawania w ramach jednego osiedla nazw grupowo i tematycznie. Takim przykładem jest osiedle *Vinohrady*, gdzie od 1991 roku figurują przede wszystkim nazwy ulic pochodzące od nazw morawskich miast i miasteczek, w których uprawia się winorośl: *Mutěnická*, *Pavlovská*, *Révovalá*, *Věstonická*, *Žarošická* (Flodrová 2008, s. 71).

Nazwy powstałe od początku XXI wieku pokazują, że oprócz nazw o charakterze konwencjonalnym, powstaje wiele nazw ulic z motywacją semantyczną, a więc odnoszących się do charakteru oznaczanych miejsc, np. *Pod Školou*, *Za Parkem*, *U Parkové dráhy*, *U Křížku*, *Nad Přehradou*, *Ke Káčatům* (ulica prowadzi do terenów należących do Klubu Czeskich Turystów nazywanego potocznie „Káčata” od skrótu *KáČeTu*). Częściową motywacją semantyczną posiadają też nazwy pamiątkowe pochodzące od nazw osobowych, ponieważ najczęściej upamiętniają one osoby związane i zasłużone dla dzielnicy, w której znajduje się dana ulica. Nie brak też nazw ulic przeniesionych z nazw dawnych traktów polnych lub nazw dawnych osad i gmin, a także nazwy nawiązujące do innych nazw, np. *Honební* nawiązuje do nazwy sąsiedniej ulicy *Myslivenesskéj*.

Ważne jest to, że nazwy znów kreować mogą sami mieszkańcy (także organizacje i instytucje). Opiniuje je do zatwierdzenia specjalna komisja (wspomniana Pracovní skupina pro názvosloví města Brna), która ostatnio pozytywnie zaopiniowała prośbę właściciela lotniska Brno-Tuřany o zmianę nazwy ulicy *Evropská* na *Letiště Brno-Tuřany* (www.brno.cz/brno-aktualne/tiskovy-servis/tiskove-zpravy/pojmenovani-novych-ulic-a-lavky-ve-meste). Mieszkańcy miasta mogą się też coraz częściej wypowiadać w tej kwestii w różnego rodzaju ankietach. Ostatnio pojawił się pomysł nazwania bezimiennej uliczki na Petrovie nazwiskiem prezydenta Václava Havla. Jednak w internetowej ankiecie mieszkańcy Brna sprzeciwili się upamiętnianiu czego-

kolwiek w mieście nazwiskiem zmarłego prezydenta (www.ceskenoviny.cz/zpravy/po-zavrazdene-spisovatelce-monyove-bude-v-brne-pojmenovana-lavka/947793).

C. Klasyfikacja semantyczna ulic Brna

Przy omawianiu semantycznych typów nazw ulic Brna przyjęto klasyfikację zaproponowaną przez Kwirynę Handke w pracy dotyczącej nazw ulic Warszawy (1970). Opracowany przez autorkę podział przez wiele lat stanowił wzór dla językoznawców zajmujących się toponimią miejską (por. Zierhoffer 1989). Handke oceniła po latach:

Podział taki daje możliwość tworzenia typów nazewniczych o pojemnych i nierygorystycznych granicach. Zarazem, nawiązując po części do znaczeniowych typów nazw innych systemów onomastycznych, przede wszystkim toponomastycznych, stwarza możliwość porównań. Z kolei sam daje się uściślać i modyfikować stosownie do specyfiki materiału. Nieźle sprawdził się w praktyce warsztatowej również innych badaczy (Handke 1992, s. 62).

Zgadając się z autorką klasyfikacji, przyjęto zaproponowany przez nią schemat, by zaprezentować bogactwo nazewnictwa ulic Brna; nie tylko spróbować w nim odnaleźć wszystkie wyszczególnione typy, ale także pokazać – mając na uwadze lokalne uwarunkowania miasta – cechy nazewnictwa właściwe tylko jemu.

Źródło aktualnego wykazu nazw ulic Brna dla niniejszej analizy stanowiła *Encyklopedie dějin města Brna* na stronie <http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=ulice>. Obejmuje ona łącznie blisko 1800 nazw ulic. Również dane na temat etymologii nazw ulic podano na podstawie informacji zawartych na tej stronie. Dodatkowo wykorzystano wykaz najnowszych nazw ulic, który znajduje się na stronie internetowej urzędu miasta Brna <http://www2.brno.cz/download/ovv/ulice/index.htm>.

I. Nazwy ulic pochodzące od nazw własnych

1. Nazwy ulic pochodzące od nazw osobowych

Do tej kategorii należą nazwy ulic od imion (*Hostislavova* – od imienia pierwszego pisemnie potwierdzonego właściciela obecnej

dzielnicy Brno-Žebětín), nazwisk, pełnych imion i nazwisk (*Jungmannova* – od nazwiska czeskiego językoznawcy; *Arne Nováka* – od nazwiska krytyka i historyka literatury, profesora Uniwersytetu Masaryka), a także przezwisk czy pseudonimów (*Dalimilova* – od imienia autora pierwszej wierszowanej kroniki czeskiej). Nazwy te odnoszą się zarówno do osób autentycznych, jak i postaci fikcyjnych. Mają charakter pamiątkowy. We współczesnym zasobie ulic mamy więc nazwy upamiętniające znane postaci z panteonu czeskiego (np. *Husova*, *Dobrovského*, *Seifertova*, *Masarykova*, *Boženy Němcové*) i światowego (np. *Beethovenova*, *Gorkého*, *Kopernikova*, *Mozartova*, *Rooseveltova*, *Tolstého*), ale też wielu działaczy lokalnych, związanych z nauką, sztuką oraz tradycją ruchu narodowego i robotniczego w tym regionie (np. *Barvičova* – nazwa pochodzi od nazwiska założyciela pierwszej księgarni w Brnie; *Jiřkovského* – od nazwiska dyrektora brneńskiego teatru, zabitego przez nazistów w Auschwitzu za działalność w ruchu oporu; *Amerlingova* – od nazwiska wybitnego brneńskiego aktora teatralnego specjalizującego się w rolach dramatycznych).

Ciekawy jest też typ nazw upamiętniający braci. W Brnie występuje siedem takich ulic: *Bratři Čapků*, *Bratři Křičků*, *Bratři Mrštíků*, *Bratři Pelišků*, *Bratři Sapáků*, *Bratři Šmardů*, *Bratři Žůrků*.

Pojawiają się również nazwy od postaci fikcyjnych, np.: *Neklanova* – od imienia legendarnego księcia występującego w staroczeskich legendach; *Šárka* oraz *Ctiradova* – od imion postaci ze staroczeskiej legendy o Šárce i Ctiradzie; *Ječmínkova* – od mitycznej postaci z morawskich legend, króla Ječmínka; *Horymírova* – od imienia mitycznej postaci z czeskich powieści; według legendy Horymír przeskoczył na swoim koniu mury obronne Vyšehradu. W 2004 roku pojawiła się ulica *Járy Cimrmana* na cześć fikcyjnej postaci czeskiego geniusza, którą wymyślili w 1967 Jiří Šebánek i Zdeněk Svěrák.

Jeszcze inną grupę stanowią nazwy upamiętniające osoby, które jednocześnie odnoszą się do lokalizacji ulicy. Chodzi tu o nazwy ulic zawierające komponent *nábřeží*, co jest motywowane położeniem uli-

cy w pobliżu rzeki, najczęściej wzdłuż jej biegu, np. *Baarovo nábřeží*, *Bakalovo nábřeží*, *Dufkovo nábřeží*.

Typ nazw ulic pochodzących od nazw osobowych pojawił się w Brnie dość późno, bo dopiero w XIX wieku. Znamy jednak dokładną datę nadania pierwszej takiej nazwy. Jak podaje Flodrová (2008, s. 51), miało to miejsce w 1836 roku, kiedy w związku z długo oczekiwaną wizytą cesarza Ferdynanda V ówczesna ulica *Židovská* nazwana została *Ferdinandstrasse*, czyli *Ferdinandova* (zwana też *Ferdinandská*), zaś znajdująca się u jej wylotu *Židovská brána* – *Ferdinandova brána*.

Genezy nazw tego typu upatruje się w nazwach ulic pochodzących od imion świętych, które są typowe dla miast starszych, takich jak Brno, i powstają we wczesnym okresie tworzenia nazewnictwa miejskiego (Handke 1970, s. 117). Tymczasem w Brnie tylko nieliczne nazwy tego typu pochodzą bezpośrednio od imienia świętego, np. *Metodějova*, *Cyrilská*. Często jednak nie są bezpośrednio związane z osobami świętych, ale ze znajdującymi się w ich pobliżu obiektami sakralnymi (np. kościołami, klasztorami, kaplicami) pod wezwaniem świętych. Do tego typu nazw ulic należą: *Anenská* (nazwa od byłego klasztoru dominikanek pod wezwaniem św. Anny, założonego w roku 1312), *Antonínská* (nazwa prawdopodobnie od nieistniejącej już kaplicy św. Antoniego na pobliskim cmentarzu), *Bartolomějská* (nazwa od imienia patrona pobliskiego kościoła, św. Bartłomieja), *Františkanská* (nazwa od byłego klasztoru Franciszkanów założonego w 1645 r.), *U Antonička* (nazwa od starego oznakowania miejsca z kapliczką św. Antoniego, a następnie od restauracji noszącej imię świętego), *Štěpánská* (nazwa od pobliskiego byłego szpitala miejskiego, w którym znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Szczepana) czy *Svatopetrská* (nazwa odnosi się do osady założonej przez Kapitułę św. Piotra w 1687 r.).

Ponadto w Brnie nazwy tego typu powstały głównie w wieku XIX i XX, np. *Metodějova* (1907 r.), *Bartolomějská* (2004 r.). Obecne nazwy stanowią niekiedy kontynuację niemieckich nazw dziewiętnastowiecznych (czasem wcześniejszych), np. *Antonínská* to w XIX

w. *Antonigasse*, *Cyrilská* to w XIX w. *Cyrillsgasse*, *Františkanská* to w XVIII w. *Franziskanergasse*, *U Antonička* to w 1941 roku *Antoniusbrünnel* – *U sv. Antonička*, *Štěpánská* to w XIX w. *Stephansgasse*, a *Svatopetrská* to w XVIII wieku *Petersberggasse*. Rządziej mają związek z nazwami średniowiecznymi, np. *Anenská* to w XIX w. *Annagasse*, a wcześniej *Annagrund* – *U sv. Anny* (1350 r.; nazwa pierwszej części tej ulicy).

Nazwy ulic pochodzące od nazw osobowych w sposób znaczący pojawiają się w Brnie w XX wieku. Już podczas I wojny światowej oddana cesarzowi rada miasta, wzorem innych miejscowości, zmieniła nazwy niektórych ulic na upamiętniające osoby związane z Austro-Węgrami i rodziną cesarza. I tak ulica *Křenová* otrzymała nazwę *Erzherzog-Friedrich-Strasse*, *Údolní* – *Erzherzog Eugenstrasse*, *Nová* (obecna *Lidická*) – *Conrad von Hötzenhof-Strasse*, *Veveří* i *Na Tivoli* (obecnie *Konečného náměstí*) nazwano *Hindenburg-Strasse* (Flodrová 2008, s. 50).

Po utworzeniu wolnej Czechosłowacji, 8 listopada 1918 roku na posiedzeniu rady miejskiej ustalono, że wszystkie nazwy ulic gloryfikujące austro-węgierskich monarchów, członków ich rodzin i dowódców armii wprowadzone w latach 1914–1918 zostaną anulowane i zastąpione nazwami wcześniejszymi, sprzed wojny lub też zupełnie nowymi, związanymi z czeską historią i kulturą. W ten sposób ulica *Giskra-Strasse* otrzymała nazwę *Kounicova*, a *Leopold-Haupt-Gasse* – *Jízdárenská* (Flodrová 2003, s. 47–48).

Kiedy w 1939 roku miasto zostało włączone do Protektoratu Czech i Moraw znów pojawiły się niemieckie nazwy upamiętniające, np. ulica *Husová* otrzymała nazwę *Horst-Wessel-Strasse*, a *Masarykova třída* – *Hermann-Göring-Strasse*, zaś po zamachu na Reinharda Heydricha starą brneńską arterię *Nová* zmieniono na *Reinhard-Heydrich-Strasse* (obecnie, po wydarzeniach związanych z niemieckim odwetem po śmierci Heydricha, symbolicznie nazywa się *Lidická*).

Jak widać, ten typ nazw ulic należy do dynamicznie się rozwijających i podlegających częstym zmianom spowodowanym czynnikami historyczno-politycznymi oraz ustrojowymi. Po II wojnie świa-

towej pojawiły się zmiany w nazwach ulic związane z komunistyczną propagandą. Jednocześnie widoczna jest kompleksowość i tematyzacja nowo powstałych nazw. Na przykład w latach siedemdziesiątych XX wieku powstało *Sídlíště československo-sovětského přátelství* ‘Osiedle Przyjaźni Czechosłowacko-Radzieckiej’, w którym nazwy ulic pochodziły m.in. od nazwisk osób związanych z radziecką kosmonautyką (np. *Ciolkovského*, *Dobrovolského*, *Komarovova*, *Volkovova*), a także nazwisk radzieckich polityków (np. *Kalininova*, *Kirovova*, *Maršála Zacharova*). Natomiast w dzielnicy Lišeň ulice nosiły nazwy związane z osobami, które podczas II wojny światowej walczyły w czechosłowackim ruchu oporu, np. *Bartáková*, *Hochmanova*, *Horníková*, *Jirova*, *Svanovského*, *Mífkova*, *Michalova* (Flodrová 2008, s. 70–71).

W XXI w. w tego typu nazwach brak takiej kompleksowości i tematyzacji. Daje się natomiast zauważyć pewna tendencja. Otóż upamiętnia się osoby związane z dzielnicą miasta, w której dana ulica przebiega. Od roku 2000 powstało kilkadziesiąt tego typu nazw, np. *Vlastimila Pecha* (od nazwiska honorowego obywatela dzielnicy Brno-Černovice, znanego specjalisty w dziedzinie radiolokacji), *Maršíkova* (od nazwiska Mořica Maršíka, wieloletniego proboszcza w dzielnicy Brno-Žebětín), *Fedrova* (od nazwiska Vojtěcha Fedry, nauczyciela i działacza kulturalno-oświatowego w dzielnicy Brno-Ivanovice), *Uhlířova* (od nazwiska Antonína Uhlířa, znanego działacza społecznego i kulturalnego w dzielnicy Brno-Komín).

2. Nazwy ulic pochodzące od nazw etniczno-geograficznych

Najstarszą tego typu nazwą w Brnie była pochodząca z XIV w. ulica *Židovská* (obecnie *Masarykova*), która jest motywowana narodowością mieszkańców dzielnicy, w której się znajdowała. Obecnie nazwy tego typu nie mają motywacji etniczno-geograficznej. Powstały one w XX wieku i mają charakter konwencjonalny, np. *Bulharská*, *Charvatská*, *Ruská*, *Slovinská*, *Srbská*. Wszystkie powstały w 1909 roku i pochodzą od nazw narodów słowiańskich.

W tym typie nazw pojawia się też tematykacja. Na wspomnianym już Osiedlu Przyjaźni Czechosłowacko-Radzieckiej ulice nosiły m.in. nazwy związane z ówczesnymi republikami radzieckimi bądź ich stolicami, np. *Arménská, Běloruská, Kijevská, Ukrajinská* (Flodrova 2008, s. 70).

Inne nazwy tego typu, to: *Francouzská, Gruzinská, Hanácká, Jugoslavská, Karpatská, Keltská, Krymská, Lužická, Moravská, Slezská, Šumavská, Švédská, Vlašská, Velkomoravská, Vltavská*.

3. Nazwy ulic pochodzące od nazw miejscowości

Wśród nazw tej grupy pojawiają się nazwy kierunkowe na określenie traktów prowadzących do mniej lub bardziej oddalonych miejscowości. Są to zarazem najstarsze nazwy z motywacją semantyczną. Wiąże się z układem komunikacyjnym miasta. Dawniej były to nazwy ulic wychodzących z rynku poza mury miejskie. Dziś są to tzw. drogi wylotowe z miasta. Jedną ze starszych nazw tego typu jest dziś *Olomoucká* (XVIII w.).

W XX wieku Brno, wzorem innych miast (por. Handke 1970, s. 121), wprowadza nazwy oparte na tym modelu. Część z nich należy do nazw z motywacją, ponieważ przechodzą przez trasy wybiegające z miast, np.: *Bilovická* (w kierunku pobliskich *Bilovic*), *Pražská, Ostravská*.

Spora ich część to jednak nazwy w dużym stopniu skonwencjonalizowane, bez motywacji, ponieważ odnoszą się do miejscowości bardzo odległych i nie wyznaczają rzeczywistego kierunku. Są wśród nich nazwy odnoszące się do miast czeskich, np. *Domažlická, Hodonínská, Vsetínská*, a także do miast bardziej odległych, np. *Banskobystrická, Irkutská, Kurská, Kyjevská, Minská*.

W nazwach brneńskich ulic pojawiają się także miasta, które w różny sposób związane są z Brnem, między innymi przez współpracę gospodarczą czy kulturalną, np.: *Plovdivská, Voroněžská i Poznańská, Záhřebská*.

Wśród nazw ulic pochodzących od nazw miejscowości znajduje się pewna grupa tzw. nazw kierunkowych, które kiedyś prowadziły do

pobliskich gmin, będących dziś dzielnicami miasta. Są to więc drogi w obrębie miasta prowadzące do danej dzielnicy, np. *Komínská* (do dzielnicy Komín), *Řečkovická* (prowadząca z dzielnicy Ivanovice do dzielnicy Řečkovice).

Odrębną grupę stanowią nazwy nieokreślające kierunku, ale leżące w pobliżu miejscowości, do której odnosi się nazwa. Na przykład w 2006 roku w dzielnicy Bystrc upamiętniono nazwy dziewięciu okolicznych osad, należących w średniowieczu do dóbr pobliskiego zamku Veveří. W ten sposób powstały ulice: *Hlinecká, Hvozdecká, Chudčická, Chvalovka, Javůrecká, Kocanovská, Novodvorská, Říčanská i Sentická* (Flodrová 2008, s. 80).

Niekiedy nazwa ulicy pochodzi od nazwy miejscowości, ale etymologia pokazuje, iż w rzeczywistości chodzi o nazwę upamiętniającą jakieś wydarzenie historyczne, np. *Slavkovská, Tábořská, Lidická*.

4. Nazwy ulic pochodzące od nazw topograficznych

Ten typ ma bardzo szeroki zakres, obejmuje bowiem elementy w ścisłej zabudowie miasta (budynki, pomniki, parki itp.), jak i elementy przestrzeni otwartej (pola, wzgórze, drogi itp.). Są to więc nazwy z motywacją semantyczną, ponieważ bardzo ściśle wiążą się z desygnatem. Jak pokazują badania toponimii innych miast, jest to typ należący do nazw wczesnych i dość liczny (por. Handke 1970, s. 123).

Do nazw ulic odnoszących się do nazw pobliskich obiektów zabudowy zaliczyć można ulice, np. *Besední* (od lokalizacji ulicy obok brneńskiego centrum kultury *Besední dům*), *U Velké ceny* (ulica znajduje się w pobliżu dawnego toru wyścigowego *Velká cena Československa*), *Ve Vaňkovce* (ulica przebiega przez teren dawnej fabryki Friedricha Wanniecka, zwanej „Vaňkovka”). Jak pokazuje materiał, nazwy tych ulic powstały na drodze różnego przekształcenia nazwy podstawowej.

W podobny sposób powstały nazwy ulic odnoszące się do elementów przestrzeni otwartej, np. *Na Sedláku* (od położenia ulicy na zboczu wzgórza *Sedlák*), *Pod Borovníkem* (od położenia ulicy

w pobliżu lesistego wzgórza *Borovnik*), *Radlas* (najprawdopodobniej od nazwy osady *Radlany*, gdzie obecnie przebiega ulica), *Svitavská* oraz *Svitavské nábřeží* (od nazwy rzeki *Svitavy*).

Równie często jednak nazwy ulic powstają na drodze przeniesienia nazwy z innego obiektu, np. *Barvy* (od pierwotnej nazwy lokalnej drogi polnej, na której znajduje się ulica), *Karásek* (od nazwy stawu zwanego *Karásek*, leżącego kiedyś w pobliżu ulicy). Nazwy tego typu pojawiały się często w wyniku powiększania obszaru miasta i wchłaniania okolicznych miejscowości, których nazwy elementów przestrzeni, drogą przeniesienia lub przekształcenia, stawały się nazwami ulic. Ten typ nazewnictwa jest produktywny również w XXI wieku. W dzielnicach obejmujących peryferia miasta pojawiają się między innymi nazwy powstałe od nazw lokalnych dróg polnych, np. *Pod Mezí*, *Markůvky*, *Prašnice*, *Hliniště*, *Palcary*, *Na Kopanínách*, *Nové Nivky*, *Panská lícha*.

II. Nazwy pochodzące od wyrazów pospolitych

1. Nazwy ulic pochodzące od nazw ludzi

Ten typ należy do najstarszych w nazewnictwie miejskim. Jak słusznie zauważa Handke (1970, s. 123), jest to typ odnoszący się do grup ludzi (dawniej cechów), które łączył nie tylko wykonywany zawód, ale często również miejsce zamieszkania. Są to więc nazwy z motywacją. Do najstarszych ulic tego typu należy *Zámečnická*, której nazwa sięga XIV w. (nazwa upamiętnia cech ślusarzy mających przy tej ulicy swoje warsztaty). Są wśród nich nazwy współczesne, przypominające o obecności różnych zawodów i warsztatów w danej lokalizacji, np. *Řeznická*, *Kovářská*, *Sklenářská*, *Železničářská* (przy ulicy znajdowały się jednorodzinne domy pracowników kolei).

Najczęściej tego typu nazwy odnoszą się do nazw zawodów i specjalności, np. *Včelařská* (nazwa pochodzi od hodowców pszczół), *Kosmonautů* (w hołdzie uczestnikom lotów kosmicznych), *Veslařská* (od brneńskich wioślarzy, mających swoją siedzibę przy tej ulicy).

Ponadto pojawiają się nazwy ulic pochodzące od nazw zakonów (*Dominikánská*, *Františkánská*), stanowisk i godności (*Biskupská* –

w XV w. *Kanovnická*), stowarzyszeń i organizacji (*Junácká* – od czeskiej organizacji harcerskiej *Junák*), ugrupowań społecznych (*Dělnická* – od składu społecznego pierwszych mieszkańców ulicy). Jak widać jest to typ bardzo obszerny i zróżnicowany.

2. Nazwy ulic kulturowe

Nazwy tego typu związane są z wytworami kultury materialnej oraz duchowej i społecznej. Handke (1970, s. 61) zalicza tu nazwy odnoszące się do szeroko rozumianej działalności ludzi. Jest to zarówno działalność produkcyjna (wytwory rąk ludzkich), jak i społeczna (instytucje i wytwory kultury społecznej). Nie zalicza tu natomiast nazw odnoszących się do obiektów terenu, które przyporządkowała do typu nazw topograficznych.

W Brnie nazwy kulturowe należą do nowszych, powstałych w XX wieku. Najczęściej nie wiążą się bezpośrednio z nazwą produktu, ale z obiektem związanym z jego produkcją czy wytwarzaniem, np. *Barvířská* (od położenia ulicy w rejonie starych farbiarni w XIX w.), *Dřevařská* (od okolicznego składu drewna), *Hrnčářská* (od nazwy fabryki garnków emaliowanych znajdującej się przy ulicy na przełomie XIX i XX w.), *Soukenická* (od znajdujących się w pobliżu ulicy zakładów tekstylnych), *Cihelní* oraz *Cihlářská* (ulice znajdują się w pobliżu starej cegielni), *Pivovarská* (ulica znajduje się za browarem *Starobrno*). Są wśród nich nazwy odnoszące się do szeroko rozumianej działalności ludzkiej, np. *Závodní* (od położenia w pobliżu stadionu, na którym odbywały się różne zawody sportowe), *Družstevní* (od różnego rodzaju spółdzielni samopomocowych, w których jednoczyli się brneńscy pracownicy), *Technická* (ulica znajduje się na terenie brneńskiego parku technologicznego).

Tego typu nazwy pojawiają się też po roku 2000, np. *Škrobárenská* (nazwa odnosi się do niegdyśszych zakładów krochmalu znajdujących się w okolicy), *Průmyslová* (położona na terenie centrum przemysłowego „Černovická terasa”).

3. Nazwy ulic topograficzne

Nazwy topograficzne od nazw pospolitych należą ogólnie do najstarszych i bardzo produktywnych, z motywacją semantyczną. Są wśród nich nazwy nawiązujące do określeń topograficznych ulicy, takich jak kształt i wygląd, a także położenie i charakter: *Dlouhá*, *Krátká*, *Dolní*, *Horní*, *Hlavní*, *Široká*, *Úzká*, *Nárožní*, *Rozhledová* (od położenia ulicy na pagórku z widokiem na miasto).

Ponadto znajduje się tu duża grupa nazw pochodzących od naturalnych i sztucznych nazw terenu, np. *Mostecká* (od położenia ulicy w pobliżu wiaduktu kolejowego), *Radnická* (przy ulicy znajduje się stary ratusz miejski), *Zámecká* (od położenia ulicy w pobliżu zamku w dzielnicy Chrlice). Jest wśród nich spora grupa nazw odnoszących się do obiektu, do którego prowadzą, np. *K Dálnici* (ulica prowadzi do dawnej trasy nazywanej *Stará* albo *Hitlerova dálnice*), *K Nábřeží* (prowadzi w kierunku ulicy *Dufkovo nábřeží*), *K Sídlíšti* (ulica w kierunku nowego osiedla).

Brno leży u zbiegu dwóch rzek, stąd spora liczba nazw ulic utworzonych od nazw pospolitych, odnoszących się do tego elementu topograficznego, np.: *Břehová* (ulica znajduje się przy brzegu rzeki Svatky) i *Vodařská* (ulica leży na prawym brzegu rzeki Svitavy). Jest też kilka nazw ulic z komponentem *nábřeží*, które odnoszą się do położenia danej ulicy, jednakże ze względu na etymologię należą do innego typu nazewnictwa, np. *Štýřické nábřeží* (nazwa wiąże się z nazwą gminy Štýřice, na terenie której przebiega dziś ulica).

Nazwy ulic pochodzące od pospolitych nazw topograficznych w nazewnictwie miejskim Brna należą do nowych. Powstały w większości w XX w., ale na zasadzie analogii do dawnego wzorca. Ten typ jest produktywny również w XXI wieku, np. *U Penzionu* (przy ulicy znajduje się nowo wybudowany dom seniora), *Za Parkem* (od położenia ulicy za dawnym parkiem zamkowym), *Za Hasičkou* (od położenia ulicy za remizą strażacką), *K Rybníku* (ulica prowadzi do pobliskiego stawu), *K Železnici* (ulica w kierunku linii kolejowej Brno–Břeclav).

4. Nazwy ulic przyrodnicze

Należą tu nazwy ulic pochodzące od nazw roślin i zwierząt. Pierwotnie były to nazwy z motywacją semantyczną. Dziś najczęściej jej nie posiadają, powstają na zasadzie analogii i pod wpływem mody (Handke 1970, s. 130).

Od nazw roślin pochodzą nazwy ulic, np. *Blatouchová* (od kaczeńców rosnących w pobliżu, nad brzegiem rzeki Svitavy), *Borová* (od sosnowego lasu znajdującego się blisko ulicy). Motywacji semantycznej nie posiadają: *Hlohová*, *Jabloňová*, *Jalovcová*, *Rozmarýnová*, *Rybízová*.

Od nazw zwierząt pochodzą: *Drozdí*, *Havraní* (od gawronów występujących licznie w okolicy ulicy), *Srnčí* (od saren żyjących w okolicznych lasach).

Ten typ nazewnictwa pojawia się również w XXI wieku, np. *Heřmánková*. W 2006 roku w dzielnicy Žebětín cztery ulice otrzymały nazwy pochodzące od nazw zwierząt. Są to ulice: *Kavčí*, *Křepelčí*, *Vlaštovčí* oraz *Žabí*.

5. Nazwy ulic metaforyczne

Nazwy tego typu mają charakter konwencjonalny i tylko pozornie mówią o cechach ulic i właściwościach obiektów na nich się znajdujących. Nie łączą się one z konkretnymi i obiektywnymi cechami terenu, lecz opierają na subiektywnych skojarzeniach (Handke 1970, s. 131).

W brneńskim systemie nazewnictwa są to, np. *Azurová*, *Duhová*, *Nachová*, *Oranžová*, *Žlutá*. Ulice znajdują się na osiedlu *Duhová pole* 'Tęczowe Pola' i ich nazwy odnoszą się do barw tęczy. Są to jednocześnie nazwy będące przykładem tematyzacji nazewnictwa w obrębie jednego osiedla. Inne nazwy tego typu to: *Jasná*, *Klidná*, *Pěkná*, *Půvabná*, *Rozkošná*, *Úhledná*, *Vítězná*, *Zimní*.

Do tej grupy zaliczyć można też nazwy pozornie bez motywacji semantycznej. Jednakże ich etymologia pokazuje, iż uznać je można za nazwy z częściową motywacją, np. *Smutná* (ulica znajduje się

w pobliżu cmentarza), *Spěšná* (ulica umożliwia szybką przeprawę pomiędzy ulicami *Plotní* i *Dorných*).

6. Nazwy ulic związane z faktami historycznymi

Nazwy tego typu mają charakter pamiątkowy, ponieważ nadano je dla uczczenia doniosłych wydarzeń historycznych bądź też związanych z tymi faktami grup ludzi. Są też nazwami najnowszymi, nadano je w XX wieku. Zaliczyć do nich możemy następujące nazwy, np. *Le-tecká* (na cześć czeskich uczestników ruchu oporu w zagranicznych siłach lotniczych podczas II wojny światowej), *Husitská* (dla upamiętnienia ruchu husyckiego), *Spálená* (nazwa odnosi się do żydowskiej synagogi, która znajdowała się na tej ulicy i została spalona przez nazistów w 1939 roku), *Odbojářská* (na cześć wszystkich czeskich uczestników ruchu oporu w latach 1914–1989), *U Lípy Svobody* (od znajdującej się w pobliżu ulicy lipy, posadzonej w 1928 roku dla uczczenia 10. rocznicy utworzenia niepodległej Czechosłowacji).

Nazwy tego typu pojawiają się również po roku 2000, choć nie są częste, np. *Ivanovických legionářů* (na cześć piętnastu czechosłowackich legionistów z dzielnicy Ivanovice poległych w czasie I wojny światowej).

W tym typie należy umieścić również nazwy powstałe wprawdzie od nazw miejscowości, ale dla uczczenia ważnych wydarzeń historycznych, np. *Slavkovská* (miejsce słynnej bitwy napoleońskiej w 1805 roku), *Lidická* (upamiętniająca miejscowość Lidice, którą w roku 1942 zniszczyli naziści), *Jaselská* (w polskim Jaśle w styczniu 1945 roku rozegrała się jedna z bitew, podczas której wślawiła się czechosłowacka artyleria wojskowa).

III. Nazwy ulic niejasne i dwuznaczne

Do takich nazw ulic należy w Brnie na przykład *Kobližná* (*Krap-fengasse* lub *platea Pastillarum*). Zgodnie ze średniowieczną zasadą od rzemiosła nadawano ulicy nazwę wtedy, kiedy owe rzemiosło było na danej ulicy wyraźnie reprezentowane. Tymczasem jak podaje Flo-

drová (2008, s. 44), na tej ulicy nigdy nie było piekarzy wypiekających pączki czy inne ciasta. Nazwa tej ulicy jest więc dość zagadkowa.

Podsumowując, stwierdzić należy, iż zastosowana klasyfikacja semantyczna pozwoliła potwierdzić w brneńskim systemie nazewnictwa miejskiego wszystkie wyszczególnione typy nazw ulic, ale i wyodrębnić cechy nazewnictwa właściwe tylko Brnu. Jednocześnie pokazano, że sporo elementów w tym schemacie się krzyżuje i niekiedy trudno jednoznacznie je rozgraniczyć. Semantyka nazw ulic Brna oddaje charakter miasta, ale też odzwierciedla jego bogatą i skomplikowaną historię. Widać jak ważną rolę w kształtowaniu się tego nazewnictwa odegrały czynniki historyczno-urbanistyczne oraz społeczno-polityczne, a później również administracyjno-urbanistyczne oraz tendencje unifikacyjne.

Współcześnie nazwy ulic mają często charakter konwencjonalny, ale jak pokazuje przykład Brna, równocześnie powstają nazwy na zasadzie analogii do dawnego wzorca – nazwy z motywacją semantyczną. Wiele cech nazewnictwa ulic Brna wynika z charakteru i wielkości miasta oraz z topografii terenu, na którym leży miasto. Duże znaczenie ma także jego urbanistyczna zabudowa.

Literatura

- Flodrová M., 1997, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*, Brno.
- Flodrová M., 2003, *Brno v proměnách času: malá zamyšlení*, Brno.
- Flodrová M., 2008, *Brno aneb trochu povídání, jak se Brno velkým Brnem stalo a jeho ulice ke svým jménům přišly*, Brno.
- Flodrová M., 2009, *Názvy brněnských ulic, náměstí a jiných veřejných prostranství v proměnách času*, Brno.
- Handke K., 1992, *Polskie nazewnictwo miejskie*, Warszawa.
- Handke K., 1970, *Semantyczne i strukturalne typy nazw ulic Warszawy*, „Prace Onomastyczne PAN”, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Kuča K., 2000, *Brno – vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha.
- Mrózek R., *Mikrotoponimia Cieszyna w świetle ludowych i urzędowych faktów nazewniczych*, [w:] *Nazewnictwo miejskie*, Bydgoskie Towarzystwo Nauk,

Wydział Nauk Humanistycznych, Seria B, nr 18, Warszawa–Poznań 1989, s. 35–43.

Skutil J., 1993a, *Místní jméno Brno – jeho původ a význam*, „Brno v minulosti a dnes”, t. XIII, Brno, s. 38–45.

Skutil J., 1993b, *Nejstarší zápisy jména Brna a sídlišt' v jeho okolí s výklady etymologickými i s interpretací literárních zpráv*, „Brno v minulosti a dnes”, t. XIII, Brno, s. 66–67.

Šrámek R., Lutterer I., 2004, *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*, Tobíáš.

Trávníček F., 1958, *Brno*, [w:] *Rodné zemi. Sborník prací k 70. výročí trvání Muzejního spolku v Brně a k 70. narozeninám jeho předsedy doc. dr. Aloise Gregora*. Musejní spolek, Brno, s. 302–307.

Zierhofer K., 1989, *Nazwy ulic i placów Ostrowa Wielkopolskiego*, [w:] *Nazewnictwo miejskie*, Bydgoskie Towarzystwo Nauk, Wydział Nauk Humanistycznych, Seria B, nr 18, Warszawa–Poznań, s. 55–65.

Strony internetowe

<http://www.encyklopedie.brna.cz> [data dostępu: 18.10.2013].

<http://www2.brno.cz/download/ovv/ulice/index.htm> [data dostępu: 18.10.2013].

<http://www.brno.cz/brno-aktualne/tiskovy-servis/tiskove-zpravy/pojmenovani-novy-lic-a-lavky-ve-meste> [data dostępu: 18.10.2013].

<http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/po-zavrazdene-spisovatelce-monyove-bude-v-brne-pojmenovana-lavka/947793> [data dostępu: 18.10.2013].